

OBSAH

Úvod	13
ČASŤ PRVÁ / STAROVEK	19
1. Sumeri	21
2. Kolaps na konci doby bronzovej	57
3. Asýrska ríša	83
4. Kartágo	115
5. Čína počas vlády dynastie Chan	151
6. Británia v čase Rimanov	181
ČASŤ DRUHÁ / STREDOVEK	207
7. Mayovia	209
8. Khméri	233
9. Byzantská ríša	255
10. Vidžajanagar	287
ČASŤ TRETIA / ZRÁŽKY SVETOV	317
11. Songhaj	319
12. Aztékovia	347
13. Inkovia	395
14. Veľkonočný ostrov	435
Epilóg	465
PodĎakovanie	475
Doslov: Kolaps je súčasťou dejín	477
Zdroje	483
Register	527

ÚVOD

Takto si človek predstavuje anjela dejín... Tam, kde my vnímame reťaz nasledujúcich udalostí, on vidí jedinú katastrofu, ktorá neustále vrství trosky a vrhá mu ich k nohám. Anjel by chcel zostať, prebudiť mŕtvych a sceliť to, čo bolo zničené. Ale z raja prichádza búrka... Táto búrka ho poháňa do budúcnosti, ktorej je otočený chrbtom, zatiaľ čo hromada sutín pri jeho nohách rastie k nebesám. Túto búrku nazývame pokrokom.

Walter Benjamin, Témy o filozofii dejín, 1940

Saddámov palác v meste Hillah

V roku 2016 som mal možnosť navštíviť pozostatky jedného z najveľkolepejších palácov, ktoré zvrhnutý iracký diktátor Saddám Husajn postavil. Naskytl sa mi pôsobivý výhľad na umelú vyvýšeninu za hranicami mesta Hillah pri ramene rieky Eufrat: samé skosené fasády a prázdne okenné oblúky. Budova v žiare pečúceho irackého slnka takmer plápolala. Za trinásť rokov od zvrhnutia Saddámovej vlády jej kedysi udržiavané záhrady prerástla burina a kriky, v ktorých sa zachytávajú priviate smeti. Keď vkročíte do priestranných miestností, kde už niet nábytku, ešte stále vidno stopy niekdajšej okázalosti. Rímasy a zárubne imitujú barokový štýl, ale omietka je dnes popraskaná, steny sú počmárané grafitmi a miestne deti v prázdnych sálach hrávajú futbal. Sklené koráliky z lustra v hlavnej sieni sú roztrúsené po podlahe a pokryté jemnou vrstvou prachu.

Hovorí sa, že keď tento príšerne drahý palác dostavali, Saddám ho navštívil iba jediný raz, ale jeho kuchár mu aj tak každý deň pripravoval večeru pre prípad, že by sa tu predsa len ukázal. Keď som cez prázdne okná vyšiel na terasu hlavnej spálne, mal som pred sebou panorámu údolia Eufratu a pohľad mi padol na ďalšie ruiny. Ležala predou mnou mesačná krajina vo farbách levej srsti a rozsiahle bludisko chátrajúcich múrov a starovekej architektúry, kde pred 2500 rokmi stálo mesto Babylon. Saddám možno dúfal, že ak si tu postaví palác, budú ho prirovnávať k dávny panovníkom Mezopotámie. Možno očakával, že keď bude stáť na tomto balkóne, budú ho inšpirovať skutky starovekých vladárov ako Sargon, Asarhaddon a Nebukadnesar. Za dvadsaťštyri rokov svojej vlády sa pustil do viacerých nedomyslených pokusov o reštaurovanie týchto zrúcanín. Keď sa dozvedel, že starovekí panovníci dávali do tehál, ktoré sa používali za ich vlády, pečatiť svoje mená, inšpirovalo ho to a začal robiť to isté. Mnohé tehly, ktorými boli staroveké múry obnovené, preto nesú nápis „Od Nebukadnesara po Saddáma Husajna“. Dnes sa pozostatky jeho paláca týčia nad ruinami Babylonu ako zlý vtip, ako palimpsest ľudských dejín, ktoré sú neustále písané a prepisované, vymazané a začaté odznova.

Svet je plný takýchto zrúcanín. Niekedy sa zdá, že sú takmer všade. Od Kolosea v Ríme až po hrdzavejúce továrne na severe Anglicka a práchnivejúce predmestia Detroitu. Od pyramíd v Gíze až po dediny duchov, ktoré z máp vymazala prvá a druhá svetová vojna. Od mayských chrámov, ktoré prerastajú liany, až po praskajúce pevnosti európskych kolonizátorov. Od vyprázdnených obchodov na našich uliciach až po guľkami posiate budovy

v Bachmute, Mosule, Aleppe či v Gaze. Každá z týchto ruín znamená niečo iné, ale všetky majú niečo spoločné. Toto sú všetko miesta, kde jedného dňa prestala existovať budúcnosť.

Ako by mnohí ľudia v priebehu dejín dosvedčili (a mnohí, ktorých spomínam v tejto knihe), ruiny sú miestom, kde ľudská myseľ nemá pokoja. Keď prechádzame pomedzi zrútené steny a rozpadnuté kamene starovekých chrámov, núti nás to predstavovať si svet, aký bol kedysi a aký by bol, ak by pretrval. Naša fantázia zalepí praskliny v kameňoch a zocelí ich. Dokreslíme si horné podlažia veží a opevnených bášť, ktoré dávno spráchniveli alebo zhoreli, a takmer pri tom počujeme dupot a kroky na ich imaginárnych dlažbách. Predstavujeme si životy, ktoré plynuli v chodbách a halách a zanechali v kamenných schodoch priehlbínu, akoby boli z mydla, akoby ľudský život bol geologickou silou a pretekal cez poničené ambity ako voda. Ruina predstavuje paradox: každá jedna je dôkazom strašnej sily času, ale zároveň mu odoláva, stavia sa mu na odpor. Keďže ruiny dokážu tak dobre vyburcovať predstavivosť, vždy podnecovali ľudskú tvorivosť.

Od úsvitu dejín ľudia píšú o tom, aké naliehavé a zložité pocity ruiny vyvolávajú – tú charakteristickú zmes údivu a melanchólie. Jedna babylonská mapa, vyrytá do hlinenej tabuľky v šiestom storočí pred našim letopočtom, zobrazuje, ako si ľudia v staroveku predstavovali svet. Je rozdelený na kvadranty a nachádza sa na ňom zem plazov, drakov a škorpiónich ľudí, na severe oblasť, kde „nikdy nevidieť slnko“, a preteká ním „Horká rieka“. Mapa spomína aj „zrúcané mestá... ktoré strážia zrúcaní bohovia“. O týchto zrúcaninách sa verilo, že v nich panuje mágia, obývajú ich prízraky a zlí duchovia.

Ruiny nás strašia dodnes. Dôkazom sú napríklad početné počítačové hry, knihy, filmy a televízne seriály, ktoré zobrazujú postapokalyptickú pustatinu, kde je moderný svet, ako ho poznáme, premenený na nevlúdne a nepriateľské miesto bez výdobytkov modernej doby. Zrúcaniny z minulosti aj z nespočetných imaginárnych budúcností nám pripomínajú, že dejiny nepostupujú lineárne od horších k lepším, od nevedomosti k poznaniu, od vojny k mieru. Vždy boli obdobia rozkvetu, obdobia bez úrody aj obdobia roztapašného ničenia.

Keď som tieto príbehy začal rozprávať vo forme podcastu na začiatku roka 2019, čakal som, že možno prilákam niekoľko tisíc podobne zmýšľajúcich nadšencov. Ale v čase písania, keď môj seriál pokračuje už štvrtý rok,

si ho vypočulo viac než 100 miliónov poslucháčov z celého sveta. Táto kniha je čiastočne venovaná všetkým týmto ľuďom, ktorí projekt za tie roky podporovali. Vďaka ich láskavosti, znalostiam a vášni sa udržal nad vodou. Dúfam, že keď sa táto kniha dostane do rúk tým, ktorí seriál sledovali od začiatku, pochopia, akú významnú rolu zohrali pri jej tvorbe.

Anglické slovo *dilapidated* (schátraný – pozn. prekl.) pochádza z latinského slova *dilapidare*, ktoré znamená „rozhádzať kamene“. V *Knihe Kazateľ* stojí, že „svoj čas má rozhadzovať kamene a svoj čas má zbierať kamene“. V tejto knihe sa pokúsim takéto rozhádzané kamene pozbierať. Ani zďaleka to nemá byť konečný zoznam všetkých významných civilizácií v dejinách a niektoré vynechávam úmyselne, aby sa trochu vybalansovala pozornosť, ktorá sa venuje istým historickým obdobiam. Mojim cieľom však je rozpovedať čo najcelistvejší príbeh o dejinách ľudských zánikov bez toho, aby som sa príliš opakoval. Kapitoly v tejto knihe sú napísané tak, aby obstáli samostatne, čo umožňuje čitateľovi ponoriť sa do nich podľa chuti. Zoradil som ich však chronologicky, aby tí, čo chcú, mohli sledovať prepojenia a plynúce vlny naprieč stáročiami. Kniha má tri časti. V prvej sa venujem staroveku a vzniku mestských štátov v Mezopotámii a na východnom pobreží Stredozemného mora, ktoré neskôr nahradili klasické mocnosti ako Kartágo a napokon Rím. Na opačnom konci sveta sa zaoberám dynastiou Chan v Číne, kým taktiež zanikla. Ďalšia časť je o období stredoveku, keď sa spoločnosti a ríše po celom svete ako mayské spoločenstvá, Khmérska ríša, Vidžajanagarská ríša a Byzantská ríša snažili odolávať ničivým odstredivým silám. Svet sa im zmenil pod nohami a nové technické vynálezy otriasli ich ustálenou mocenskou štruktúrou. Posledná časť Zrážka svetov sa zaoberá masovým vymieraním spoločností, ku ktorému došlo počas koloniálneho obdobia, a píšem v nej o civilizáciách, ktoré skončili zomleté na prach, aby na ich miesto nastúpil moderný vek. Napokon sa v závere pozriem na to, čo náš vlastný moderný svet možno čaká v budúcnosti.

V knihe pod pojmom civilizácia chápem akúkoľvek veľkú a organizovanú ľudskú spoločnosť. Predmetom môjho záujmu nie sú jednoducho iba zaniknuté impériá a úmyselne som vynechal prípady ako britská koloniálna ríša, Osmanská ríša, Španielske impérium a Sovietsky zväz, ktorých vlády sa jednoducho prerodili z jednej centrály na viaceré. Sústreďujem sa na tie príbehy, kde došlo k významnému úpadku a opúšťaniu populačných centier, kde sa spoločenské štruktúry rozpadli, mestá sa vyľudnili a ich stavby

spustli a schátrali. Nesnažil som sa o systemizáciu kolapsu či o vynájdenie veľkej zjednocujúcej teórie o tom, prečo nastáva. Nedelím sa o tieto príbehy preto, aby som ich úhladne zaškatuľkoval a odložil niekam, odkiaľ na nás nedočiahnu. Ale práve preto, lebo na nás stále majú dosah. Tieto rozprávania o strate a zlyhaní nám všetkým patria a sú našou súčasťou rovnako ako nejaké vznešené monumenty a veľké eposy.

Čitateľom však isto neunikne, že tieto príbehy majú spoločné témy. Mnohé z týchto spoločností skolabovali v dôsledku zmeny klímy alebo životného prostredia, ktorú nedokázali predpovedať ani udržať pod kontrolou. Mnohé udržiavali svoje obyvateľstvo v podmienkach ohromnej nerovnosti, ktorá postupne nahlodalala spoločenské putá a zhoršila ich schopnosť reagovať v časoch kríz. Niektoré skolabovali preto, lebo boli súčasťou vzájomne prepojených obchodných a výmenných systémov, ktoré sa rozpadli. Iné zasiali vietor zbytočne krutým a agresívnym správaním voči svojim susedom. Takmer vo všetkých prípadoch sa produktívne sily, ktoré pôvodne poháňali rast týchto spoločností, v istom bode stali príťažou, ale tie už nedokázali (alebo nechceli) zmeniť kurz.

Táto kniha chce preto byť výzvou, aby sme začali konať. Nikto nemôže vedieť, čo nás v budúcnosti čaká, ale nastávajúce storočie pre nás zrejme chystá obrovské výzvy, akým ľudstvo ešte nikdy nečelilo. A potrebné opatrenia, ktorými by sme súčasné smerovanie korigovali, sú závažné. Každá zrúcanina v tejto knihe by preto mala byť chápaná ako varovanie aj výzva: nič nie je isté, preto odolávajme tým, ktorí pre vlastnú chamtivosť zaťažili našu spoločnú budúcnosť, a bojujme každou svojou bunkou, aby sme vybudovali lepší svet.

ČASŤ PRVÁ

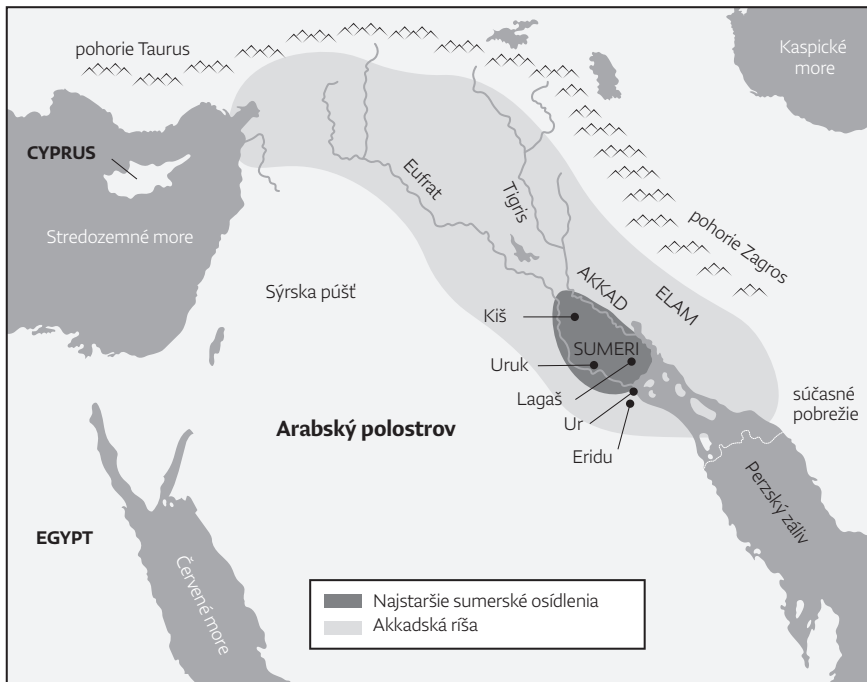

STAROVEK

A do podstavca vyryté sa skvelo:
„Som Ozymandias, všetkých kráľov kráľ.
Hľad', mocný, zúfaj, vidiac moje dielo!"
Viac nezostalo. Vôkol ruiny
tej obrej sochy bezmedzne a smelo
sa do diaľavy tiahli piesčiny.

Percy Bysshe Shelley, Ozymandias¹

¹ Preložila Jana Kantorová-Báliková, <https://dennikn.sk/blog/2787706/percy-bysshe-shelley-1792-1822-ozymandias>

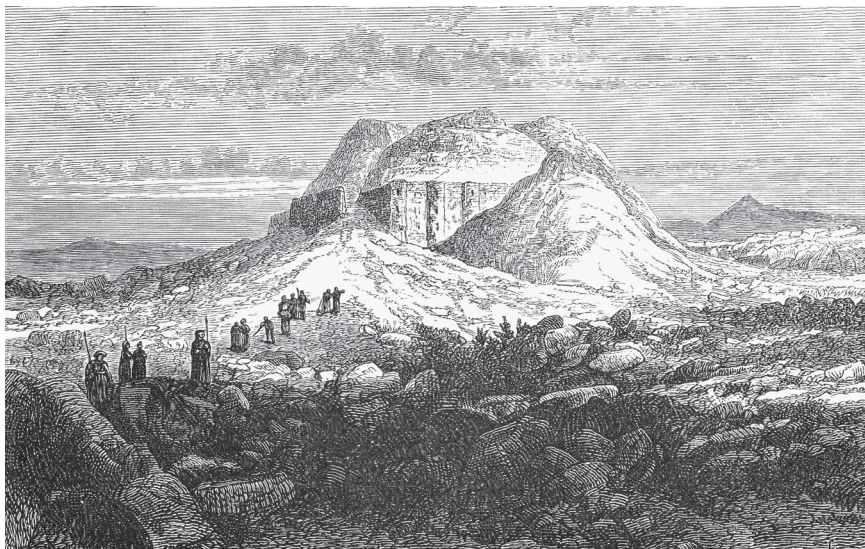
1. SUMERI

Približne 4000 pred n. l. – 2004 pred n. l.

V roku 1625 sa taliansky šľachtic menom Pietro Della Valle vydal na cestu po Blízkom východe. Bol vášnivým cestovateľom a strávil časť života v Perzii, na severe Afriky a v Indii. Oženil sa s asýrskou kresťankou, princeznou z Damasku, a spolu cestovali po Mezopotámii. Cez púštny kraj, ktorý sa nachádza v dnešnom Iraku, putovali na koňoch a ťavách v spoločnosti miestnych sprievodcov. V tom čase bolo cestovanie v týchto končinách nebezpečné. Osmanská ríša a Perzská ríša proti sebe viedli vojnu o to, kto bude vládnuť v Bagdade, a miestni banditi využili chaotickú situáciu a číhali na pocestných. Akoby to nestačilo, po horách sa potulovali levy. Sprievodcovia si boli týchto nástrah vedomí a boli neustále v strehu. 18. júna v diaľke zbadali skupinu beduínov, ktorí ich pozorovali z dún. Keďže si Della Valle a jeho skupinka neboli istí ich úmyslami, urýchlene sa stiahli.

Utekali cez púšť a hľadali miesto, kde by sa mohli ukryť a ubrániť. Vtedy zbadali masu týčiacu sa na horizonte, objekt neobvyklého tvaru, ktorý vyrastal z piesku. Keď sa k nemu priblížili, videli, že sú pred nimi obrovské zrúcaniny z veľmi dávnych čias. „Aby sme boli v bezpečí, presunuli sme sa ešte o míľu ďalej,” napísal neskôr Della Valle. „Utáborili sme sa pod nízkym kopcom, neďaleko zrúcaných budov, ktoré sme videli už z diaľky.”² Della Valle so svojou skupinou v ruinách táboril niekoľko nocí, kým jeho sprievodcovia

² DELLA VALLE, Pietro, s. 261

Ilustrácia veľkého zikkuratu v meste Ur, ako vyzeral v roku 1857

vyjednávali s miestnym náčelníkom, aby im umožnil bezpečne prejsť. Počas dňa v intenzívnej irackej horúčave si Della Valle krátil čas prechádzkami pomedzi chátrajúce monumenty. Neskôr si do svojich pamätí zapísal:

Keďže sa náš odchod stále odkladal, vybral som sa predpoludním, aby som lepšie preskúmal ruiny spomínanej starovekej stavby. Nerozumel som, čomu mohla slúžiť, ale bola zjavne postavená z veľmi kvalitných tehál. Väčšina z nich niesla akúsi pečať, zloženú z neznámych znakov, ktoré mi pripadali veľmi starobylé. Mojej pozornosti neušlo, že boli pospájané do muriva pomocou bitúmenu alebo smoly, a nie vápna.

Úlomky červených hlinených tehál ho fascinovali a zapôsobili na neho aj neznáme symboly, ktorými bola posiatá dlážka v tomto zašlom paláci. Pri ďalšom prehľadávaní si poznačil, čo videl:

Na zemi som objavil kúsky čierneho mramoru, veľmi pevné a kvalitné. Boli do nich vyryté rovnaké znaky ako do tehál, pripomínali mi pečate... Medzi písmenami, ktoré som si za ten krátky

Tabuľka so sumerským klinovým písmom, cca 2040 pred n. l.

čas všimol, sa často vyskytovala akási sploštená pyramída... ďalší znak sa podobal na hviezdu s ôsmimi cípmi.³

I keď to vtedy ešte nemohli tušiť, Della Valle a jeho žena spolu objavili ruiny starovekého mesta, ktoré sa kedysi nazývalo Ur. Nachádzalo sa v srdci sumerského spoločenstva, jednej z prvých ozajstných ľudských civilizácií. Práve kdesi tu, v tejto dnes už nehostinnej púšti sa začala časť dejín sveta, v ktorom žijeme dnes.

Vyjednávania s miestnym veliteľom nakoniec nedopadli dobre a Della Valle so svojou výpravou odišli uprostred noci. Šľachtic si do batožiny pribalil niekoľko hlinených tabuliek, ktoré našiel na mieste a ktoré si domov bral ako kuriozity. Takto sa do Európy dostali prvé príklady dovtedy neznámeho jazyka, ktorý zanikol pred tisícročiami. Della Valle možno držal fragmenty v rukách, prezeral si ich zvláštne písmo a premýšľal o tom, kto postavil obrovské tehlové stavby uprostred púšte. Čo asi tak znamenajú znaky na hlinených úlomkoch? A ak tam kedysi pradávno stálo veľké mesto, kam sa asi tak podelo?

* * *

Mezopotámia je názov, ktorý v klasickej gréčtine znamená „medzi riekami“. Od starovekých čias sa takto hovorilo lokalite medzi tokmi riek Tigris a Eufrat, ktorú dnes voláme Irak. Podľa najstarších historických prameňov bola Mezopotámia domovom hneď dvoch významných kultúr: žili tu starovekí Sumeri a Akkadi.

³ Tamže.

O akkadských obyvateľoch severnej časti nejake poznatky máme. Vieme, že hovorili jazykom, ktorý patrí do semitskej rodiny, čiže je príbuzný s aramejštinou, hebrejštinou a arabštinou. Ide o autochtónny jazyk, ktorý má podobnú gramatiku a výrazy ako ostatné miestne jazyky, ktoré sa tu vyvinuli. Sumeri z južného Iraku sú oveľa záhadnejší. Ich pôvod je dodnes takou záhadou, že sa v archeológii často hovorí o takzvanom „sumerskom probléme“. Sumerčina je typ izolovaného jazyka, ktorý nie je príbuzný so žiadnym okolitým jazykom a v podstate tvorí vlastnú jazykovú rodinu. Sumerčina bola v regióne natoľko cudzia, že prví učitelia, ktorí sa stretli s jej písomnými pamiatkami, neverili, že vôbec ide o skutočný jazyk, a mysleli si, že sú to nejaké tajné šifry. Aj preto vznikali dohady o pôvode Sumerov a o tom, ako sa ocitli v južnom Iraku.

Sumerská kultúra bola sústredená v blízkosti pobrežia Perzského zálivu, a tak sa niektorí domnievali, že Sumeri možno priplávali z Ománu alebo z dnešného Kataru. Staršie legendy hovoria o pôvodnom domove Sumerov, nazývanom Dilmun, ako o rajskom mieste, kde „havran nikdy nekrákal... lev nikdy nezabíjal, vlk nikdy neuchmatol jahňa, nepoznali psa, ktorý by hrdúsil kozľa, nepoznali diviaka, ktorý požíra obilie“.⁴ Túto teóriu podporujú aj texty rímskeho historika Flavia Jozefa (Iosephusa). Opísal v nich legendu zo strateného diela babylonského kňaza Berossa, ktorý žil v helénskom období. Legenda rozpráva o postave menom Oannes. Bol napoly ryba a napoly muž, vyšiel z mora na súš a zasvätil obyvateľov Mezopotámie do tajov kultúry.

Mal síce telo ryby, ale nad rybou hlavou mal ešte aj hlavu muža a spod rybieho chvosta mu vyrastali ľudské chodidlá a rozprával ľudským hlasom... naučil ich používať písmo, naučil ich vede a rôznym remeslám, ako zakladať mestá a ako stavať chrámy, dal im základy práva a kartografie, ukázal im, ako siať a zbierať úrodu.⁵

Po tom, čo Oannes naučil ľudí všetky tieto veci, skočil späť do mora a odplával. Je možné, že v tejto legende zachovali starovekí rozprávači spomienku na príchod Sumerov, na to, ako sa v oblasti vylodili a priniesli so sebou

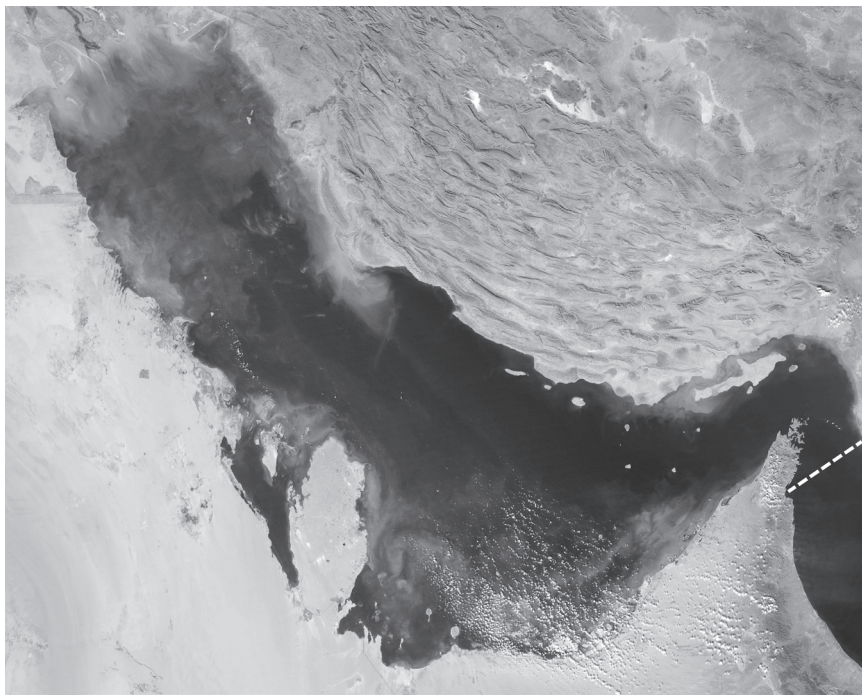
⁴ RICE, 2002, s. 134.

⁵ MASPERO, 1880, zv. 3, s. 16.

svoj zvláštny jazyk a rozvinutú mestskú kultúru. Niektorí argumentujú, že Sumeri možno prišli až z dnešného Pakistanu, z údolia rieky Indus. Genetické analýzy potvrdzujú, že počas dlhej histórie týchto civilizácií medzi Perzským zálivom a údolím Indusu prebehla nejaká populačná výmena. Ďalšia hypotéza je ešte podivnejšia a tiež sa zakladá na mytológii. Sumeri verili, že za života ich dávnych predkov svet zaliala veľká povodeň. Tento istý príbeh neskôr prevzali aj legendy Babylonskej ríše a odtiaľ sa dostali k hebrejským básnikom historikom, ktorí napísali prvé knihy *Biblie*. Rozprávania o veľkej povodni je hádam najstarším prežívajúcim príbehom a práve v ňom sa možno nachádza kľúč k riešeniu „sumerského problému“.

Mnoho historikov a aj veľmi veľa pseudohistorikov sa snažilo nájsť udalosť, ktorá bola predlohou tohto pozoruhodného príbehu. Je možné, že bol naozaj inšpirovaný skúsenosťami skutočných ľudí. Keď sa pred 18 000 rokmi končila posledná doba ľadová (alebo glaciál), teploty na svete začali stúpať a vzrástli o 4 až 7 stupňov. Dovtedy boli veľké plochy zemského povrchu pokryté ľadom, od severného pólu až po oblasti, kde sa dnes nachádza Berlín. Ale ako stúpali teploty, ľadová pokrývka sa roztápala a voda z nej stekala späť do oceánov. Spolu s expanziou oceánov na zohrievajúcej sa planéte to viedlo aj k stúpaniu morskej hladiny. V priemere stúpala o 2,5 centimetra za rok, až kým nevystúpila až o 120 metrov, čo by potopilo aj štyridsaťposchodový vežiak. More pohltilo mnohé pobrežné regióny. Pevninská šija, ktorá kedysi spájala Rusko a Aljašku, bola zatopená a Ázia zostala odrezaná od amerického kontinentu. Rovnaký osud stihol aj nízko položené regióny v oblasti, kde sa dnes rozlieva Severné more, a Veľká Británia sa tak stala ostrovom. Tieto úkazy boli rovnako dramatické aj v Mezopotámii.

Počas doby ľadovej boli rieky Tigris a Eufrat dlhšie o ďalších 900 kilometrov a pretekali údoliami s úrodnými plánami, močiarimi a lesmi. Do Indického oceánu vtekali na mieste, ktoré leží približne až za dnešným Hormuzským prielivom. Bývali by tam ideálne podmienky na vznik ľudských usadlostí a je pravdepodobné, že tam ľudia naozaj budovali obydľia. Ale dni tohto kraja boli spočítané. Keď sa ľadovce roztopili, vznikol pred približne 14 000 rokmi Hormuzský prieliv. Potom sa línia pobrežia posúvala do vnútrozemia zhruba o 60 metrov za rok a postupne bolo zaplavené celé riečisko. Priemerne o jeden a viac metrov za týždeň, ale záplava pravdepodobne prichádzala vo veľkých návaloch a formovala terén vo vlnách.

Perzský záliv dnes (záber NASA). Prerušovaná biela čiara približne naznačuje niekdajšie pobrežie.

Pre vtedajších obyvateľov regiónu museli byť tieto zmeny naozaj desivé. Títo ľudia mohli byť svedkami, ako sa more počas ich života približovalo o celé kilometre. Ďalšie storočia už museli ustupovať na sever pred valiacimi sa vodami, ktoré zhltili celé dediny a lesy. Pravdepodobne sa nikde nemohli usadiť nadtľho a boli nútení neustále sa prispôbovať. Tento postupný útek mohol pokračovať, až kým sa zhruba okolo roku 5 000 pred naším letopočtom teploty na planéte nestabilizovali a more nedosiahlo svoju najvyššiu hladinu. Toto sa stalo práve v období, keď sa na pomyselnnej scéne objavila kultúra Sumerov, ako ju poznáme dnes. V tom istom čase sa z hornatých oblastí na severe presúvali po prúde riek smerom na juh roľníci zo semitských kmeňov. Rozprávali jazykom, ktorý bol predchodcom akkadčiny. Zrejme sa tak stretli s neznámou a sužovanou populáciou ľudí, ktorí unikali z juhu, niesli so sebou všetok svoj majetok a správy o veľkej vode, ktorá zatopila celý svet.

Bez ohľadu na to, ako sa sem Sumeri dostali, ich vzťah s Akkadmi zo severu je jedným z prvých a najúspešnejších príkladov kultúrnej symbiózy v staroveku. Sumeri sami seba nazývali „ùĝ saĝ gíg ga“: ľudia s čiernymi hlavami. Akkadi ich volali „tsalmat-qaqqadi“, čo znamenalo to isté v ich vlastnom jazyku. Mohlo by to naznačovať, že ich vzhľad bol výrazne odlišný od ostatných ľudí, ktorí v tomto regióne žili. Niektorí dávnejší antropológovia dokonca skúmali lebky, ktoré sa v Mezopotámii našli, a porovnávali ich s vyobrazeniami na sumerských rytinách. Dnes sa tento prístup považuje za prekonaný, ale ani metódy analýzy DNA nám stále celkom pôvod Sumerov nevyjasnili. Ľudské pozostatky z tohto regiónu na to zväčša nie sú dostatočne zachované. No aj keby bolo možné získať potrebné vzorky DNA, stále by bolo ťažké nájsť spoľahlivé prepojenie medzi nejakou konkrétnou genetickou skupinou a starovekými Sumermi. Dvojazyčnosť bola počas väčšiny ich histórie zrejme bežná a slovná zásoba a kultúrne praktiky sa voľne šírili, čím sa rozdiely stierali ešte viac.

S istotou však vieme, že počas nasledujúcich storočí tu Sumeri a semitskí Akkadi spolu žili vedľa seba tak, že sa ich kultúry rozvíjali paralelne, ako ich dve veľké rieky. Zdieľali svoje úspechy a výdobytky a žili spolu v mestách, ktoré okolo roku 4000 pred naším letopočtom rýchlo rástli a stali sa v tej dobe najväčšími na svete. Zdieľali však aj zlyhania a počas ďalších 2000 rokov boli ich osudy neoddeliteľne prepletené.

Z rytín a iných artefaktov, ktoré zobrazujú Sumerov, vieme, aké mali účesy. Nosili kučeravé vlasy na temene a krátke na stranách. Bežní ľudia chodili odetí v sukniach z ovčej kože a boháči nosili odevy z farebenej vlny, ozdobené strapcami a korálikmi. Vyššie vrstvy bežne nosili šperky, muži aj ženy. Nosili sa náramky, ozdoby na členkoch, náhrdelníky a náušnice vyrobené z medi a občas aj zo zlata.

Sumeri verili, že Zem je viac-menej okrúhla plocha, obkolesená zo všetkých strán vodou. Verili, že ďalší oceán im leží nad hlavami a drží ho tam pevná obloha, cez ktorú občas pretečie trocha vody vo forme dažďa. Svoju krajinu volali „ki-en-gi(-r)“, čo znamená „krajina vznešených vládcov“. Ustálené spoločnosti Sumerov a Akkadov považovali za „kalam“, čiže civilizované. Slovo „kur“, ktorým opisovali hornaté oblasti ohraničujúce ich planiny,

zasa nadobudlo aj ďalšie významy: neskrotný, barbarský a divoký. Tak zrejme uvažovali o svete, ktorý ich obklopoval. Smerom na juh a na západ ležala Arabská púšť, kde sa prevažovali pieskové duny, nič tam nerástlo a obývali ju nomádske bojovné kmene. Na severe sa týčilo skalnaté pohorie Taurus, kde žili ľudia z húževnatých horských kmeňov. Východnú hranicu ich územia tvorilo pohorie Zagros v dnešnom Iráne.

Sumeri vedeli používať hrnčiarsky kruh, vyrábať vozové kolesá, používať pluh aj stavať plachetnice. Ich stavebníctvo sa vyznačuje komplikovanými oblúkmi a kupolami. Ich stavitelia už vtedy ovládali všetky stavebné techniky, ktoré sa objavili pred érou železobetónu. Vedeli odlievať kovy ako meď a neskôr bronz. Boli veľmi zdatní v matematike a účtovníctve a vyvinuli komplexné systémy merných jednotiek, ako aj rôzne spôsoby delenia a násobenia. Zachovali sa nám od nich prvé hlinené tabuľky s násobilkou. Sumerskú matematiku vlastne používame dodnes. Na rozdiel od nášho desimálneho systému používali šesťdesiatkový číselný systém a čas počítali tak, ako to robíme aj my: šesťdesiat sekúnd za minútu, šesťdesiat minút za hodinu. Aj pri meraní uhlov používali 360 stupňov. Predpokladá sa, že pri počítaní do dvanásť si pomáhali tak, že si palcom počítali tri kľby na štyroch prstoch ruky. Na prstoch druhej ruky zároveň odrátavali počet dvanástok. Päť vztýčených prstov znamenalo súčet šesťdesiat.

Vďaka tomuto dôvtipu sumerská spoločnosť rástla stabilným tempom aj napriek výzvam, ktoré im do cesty kládla príroda v krajine. Mali k dispozícii málo kameňa a dreva, takže namiesto nich sa naučili stavať z riečneho blata, ktoré miešali so slamou, štrkom a úlomkami keramiky. Takto vyrobené tehly potom vysušili na slnku alebo vypálili v peci. Z hrnčiarskej hliny dokázali vyrobiť všetko od hrncov a tanierov až po kosáky⁶ a tabuľky na písanie. Domy stavali aj z trstiny, ktorú zväzovali vo veľkých množstvách do pevných trámov, niekedy hrubých až jeden meter. Na irackých mokradiach sa to tak robí dodnes. Vykopali celé siete zavlažovacích kanálov, pomocou ktorých rozšírili poľnohospodársku oblasť okolo riek a umožnili presun úrody na člnoch. Budovali priehradu, ktorými regulovali tok v riekach a jarne záplavy. Ich slovník bol bohatý na výrazy, ktorými opisovali svoje rozmanité vodohospodárske metódy. Postupne sa krajina južného Iraku premenila z piesočnatých slaných

⁶ Z najstarších dejín Mezopotámie máme naozaj doložené funkčné hlinené kosáky – pozn. odborného redaktora.

rovín a močarísk na zelené lány poľnohospodárskej pôdy, kde sa dala pestovať pšenica, proso a sezam. Sumeri vysádzali aj ovocné sady, kde pestovali odolné datľové palmy a do ich tieňa sadili citlivejšie stromy a rastliny. Takto pestovali granátové jablká, hrozno, figy, cícer, šošovicu, pór, cesnak, uhorky a žeruchu. Archeologické výskumy naznačujú, že obyvatelia starovekej Mezopotámie mali pestrejšiu stravu než ich susedia. Na hlinených tabuľkách sa dokonca zachovali aj recepty. Návod na prípravu jedla s názvom „Tuh’u“ slúži ako dobrá ilustrácia toho, aká rozmanitá bola ich kuchyňa:

Tuh’u. Používa sa mäso z dolných končatín, ktoré sa opraží na vode a masti spolu so soľou, cibuľou, pivom, rukolou a koriandrom. Pridáva sa ešte aj perzská šalotka, rasca, cvikla a rozpučený pór s cesnakom. Mäso sa na záver posype koriandrom.⁷

Mnohí historici sa domnievali, že práve kopanie týchto kanálov a vodných žlabov viedlo v sumerskom období k rozvoju spoločenskej organizácie. Rozsiahle systémy zavlažovania vyžadovali dôsledné prípravy, dobré technické znalosti a matematické výpočty. A nič z toho sa nedalo robiť bez dlhodobého plánovania. Pracovné tímy musel niekto zorganizovať a platiť jedlom a pivom, bolo potrebné vymenovať predákov a dozor, niekto musel urobiť nákresy zložitých zavlažovacích systémov. Toto všetko viedlo k vzniku ranej byrokracie, vďaka ktorej sa zasa zrodili prvé štátne útvary. Nie je náhoda, že u týchto pôvodných Sumerov sedel boh vody Enki na čele ich panteónu. Podľa jedného sumerského mýtu to bol práve on, kto na južné močariská priniesol poriadok:

Viedol ich pluh a jarmo
veľký princ Enki (...)
otvoril posvätné brázdy,
nechal obilie rásť na poli celý rok
pán, klenot a ozdoba polí,
opatrený jeho silou, Enlilov roľník,
Enkimdu, boh kanálov a priekop,
Enki im ich zveril.⁸

⁷ BARJAMOVIC, 2019, s. 124.

⁸ KRAMER, 1981, s. 94.

Podľa sumerských textov bolo najstarším mestom v tomto regióne Eridu. Podľa dokumentu, ktorý je známy ako *Sumerský kráľovský zoznam*, je Eridu miestom, kde Enki prvýkrát rozhodol, že by mu mal vládnuť kráľ: „Keď z neba vzišla kráľovská moc, prišla do Eridu. V meste Eridu sa stal kráľom Alulim a vládol 28 800 rokov. Alalgar vládol 36 000 rokov.“⁹ Podľa archeologických výskumov bolo mesto Eridu založené približne okolo roku 5 400 pred našim letopočtom a jeho obyvatelia hovorili sumerčinou. Netrvalo však dlho a bolo iba jedným z celej konštelácie menších sumerských miest, ktoré vznikli po celom južnom Iraku. V tom čase sa po ďalekých častiach Arktidy ešte stále prechádzali posledné stáda mamutov, ktorým sa podarilo prežiť koniec doby ľadovej.

Prvé väčšie mestské usadlosti sveta však neboli sumerské. Vykopávky v Turecku v lokalitách Çatalhöyük (datované do roku 7 500 pred n. l.) a ešte staršie nálezy z Göbekli Tepe (datované do roku 9 500 pred n. l.) poukazujú na to, že ľudia už po celé tisícročia predtým žili vo veľkých mestských útvaroch. Boli to často anarchické, samoorganizované komunity, ktoré pripomínajú dnešné favely v Brazílii. Zo spôsobu, akým boli postavené, vyplýva, že nemali centralizovanú štruktúru ani plánovanie. U Sumerov však vidíme vznik prvých skutočných mestských štátov. Boli pomerne malé a aj tie najväčšie z nich mali len okolo 10 000 obyvateľov. Boli vybudované okolo chrámov a ich panovníci, nazývaní ensi, boli zároveň náboženskými predstaviteľmi. Z historických záznamov vieme, že mávali k dispozícii zbor poradcov zložený z kvázi demokraticky volených starších obyvateľov vrátane mužov aj žien.

Hranice tvorili korytá kanálov a špeciálne medzníky, vytesané z kameňa. Technický rozvoj napredoval a umelecký a architektonický štýl, ktorý dnes považujeme za typicky sumerský, sa ustálil tiež práve v tomto období. Navyše sa zdá, že to bolo obdobie relatívneho mieru. Existuje iba málo dôkazov z týchto raných mestských útvarov, ktoré poukazujú na organizované vojenstvo alebo udržiavanie profesionálnych armád. Väčšina miest napríklad nemala ani obranné múry. Netrvalo to však dlho. Jeden zo starších sumerských mýtov, nazvaný *Dary pre Inannu*, zrejme zachytáva práve atmosféru a premeny tohto obdobia. Opisujú sa v ňom pracovné postupy a vylepšenia, ktoré boh Enki odovzdal svojej dcére bohyni Inanne, ktorá ich zasa neskôr odovzdala Sumerom:

⁹ *The Sumerian King List* (ETCSL t.2.1.1), 1 – 39.

Posvätná Inanna získala remeslo tesárske, remeslo kotlárske, remeslo pisárske, remeslo kováčske, remeslo kožiarske, remeslo stavbárske, remeslo košíkárske (...) Svätá Inanna získala múdrosť, pozornosť, posvätné rituály očisty, pastiersku chyžu, hromadenie horúcich uhlíkov, ovčinec. Rešpekt. Obdiv. Úctivé ticho.¹⁰

Enki učil Inannu o rodine, o pravidlách dedičného práva a o umení zdravého úsudku. Ale dostala aj ďalšie dary, ktoré napovedajú, že sa začínali prejavovať aj niektoré negatívne aspekty civilizácie: „Svätá Inanna získala zákernosť a rebelské krajiny (...) Svätá Inanna získala hrdinstvo, moc, zlomyseľnosť. Drancovanie miest a žalospevy.”¹¹

Už od svojich mierumilovných začiatkov museli Sumeri rozumieť tomu, čo omnoho neskôr napísal Walter Benjamin: „Neexistuje taký historický dôkaz civilizovanosti, ktorý by zároveň nebol dôkazom barbarstva.”¹² Napriek tomu všetkému však ich mestá rástli a priťahovali stále viac ľudí. Táto príťažlivá sila vytvárala tlak na mnohé systémy mestského života a práve z toho tlaku sa zhruba 3 200 rokov pred našim letopočtom zrodil úžasný vynález písma. Bolo to ako zrodenie hviezdy, ktorá svojím svetlom zaplavila celý tento vek.

* * *

Sumerský epos s názvom *Enmerkar a vládca z Aratty* rozpráva najstarší známy príbeh o vzniku písma. Je o kráľovi, ktorý musí rozposlať toľko správ, že si ich jeho posol nedokáže zapamätať:

Jeho reč bola zdĺhavá a obsah obširny (...) Keďže posol, ktorého ústa sa unavili, nebol schopný všetko zopakovať, vládca Kulaby utápkal kus hliny a napísal do nej správu, akoby to bola tabuľka. Predtým sa písanie správ na hlinené tabuľky nepraktizovalo. Od toho momentu a od toho dňa sa začalo.¹³

¹⁰ Inana and Enki (ETCSL t.1.3.1), 10 – 17.

¹¹ Tamže.

¹² BENJAMIN, s. 258.

¹³ Enmerkar and the lord of Aratta (ETCSL t.1.8.2.3), 500 – 514.

Boli totiž dve veci, ktorých mali Sumeri prakticky nekonečné množstvo: hlíny, po ktorej chodili, a trstiny, ktorá rástla v močariskách a na riečnych brehoch. Ich prepojením vytvorili písané slovo. Na tabuľky z vlhkej hlíny, veľké ako dlaň, pomocou osekaných hrotov trstiny vtlačali znaky. Tento druh písma získal názov podľa špecifického klinovitého tvaru týchto odtlačkov: klinopis. Najstaršie zachované hlinené tabuľky s klinovým písmom pochádzajú zo sumerského mesta Uruk a sú datované približne na koniec štvrtého tisícročia pred našim letopočtom. Ich tvar je ergonomicky prispôsobený ľudskej ruke, a tak sú veľké približne ako moderný smartfón. Pôvodne bolo klinové písmo zložené približne z 1 500 piktografov, z ktorých každý predstavoval jedno slovo. Pisári však museli pracovať veľmi rýchlo a kopírovať stovky dokumentov za deň. Postupom času sa tak pôvodné piktografy prirodzene zjednodušovali a ich významy sa stávali abstraktnejšími. Zhruba v tomto období niekomu zrejme napadlo, že jednotlivé symboly by zároveň mohli predstavovať konkrétne hlásky namiesto ucelenej myšlienky. Postupne od tretieho tisícročia pred našim letopočtom je preto možné vysledovať zníženie počtu symbolov zo zhruba 1 500 na približne 600. Takto vznikli prvé abecedy. Ľudský mozog sa tým navždy zmenil a sumerské technické objavy napredovali ešte rýchlejšie. Do veľkej miery to bolo práve vďaka tejto novej schopnosti zaznamenávať a odovzdávať poznanie.

Toto obdobie v dejinách Mezopotámie je pomenované podľa mesta Uruk a skončilo sa koncom štvrtého tisícročia pred našim letopočtom. Jedným z výrazných mílnikov tohto obdobia je dramatická zmena v keramike, ktorá s vylepšenou technológiou nezačala byť sofistikovanejšia ani ozdobnejšia. Práve naopak, neobvyklou krásou vynikali keramické artefakty z predchádzajúceho obejdského obdobia. Vyrábali sa pomocou takzvaného pomalého kruhu a pomalovali sa glazúrou hnedej alebo čiernej farby s charakteristickými geometrickými vzormi. Išlo o luxusné produkty určené pre úzku a bohatú elitu. Nasledujúce urucké obdobie sa vyznačuje výrazne zvýšenou hrnčiarskou produkciou, avšak dramatickým poklesom jej kvality. Vďaka novšiemu rýchlejšiemu hrnčiarskemu kruhu bolo možné v rušných dielnach vyrábať veľké množstvá džbánov a hrncov, ktoré boli dostupné pre všetkých. Bolo to prvé obdobie masovej produkcie.

V hlinených dokumentoch, ktoré nám Sumeri zanechali, ožíva ich čulá ekonómika najmä vďaka číslam. Vieme napríklad, že textilný priemysel v meste

Tabuľka s *Eposom o Gilgamešovi*, predná strana